

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Ο Σολωμός και η παράδοση

Η ΣΧΕΣΗ ΤΟΥ ΣΟΛΩΜΟΥ ΜΕ ΤΗΝ ΕΥΡΩΠΑΪΚΗ σκέψη και ποίηση, την ιταλική και τη γερμανική κυρίως, έχει μελετηθεί διεξοδικά, με μια έμφαση, που ίσως υπερκαλύπτει τη σημασία του φαινομένου. Δεν μπορούμε να πούμε το ίδιο για τη σχέση του Σολωμού με την ελληνική παράδοση. Το σημαντικό ερευνητικό έργο που έχει γίνει σ' αυτόν τον τομέα από ορισμένους σολωμιστές μένει να συμπληρωθεί, αλλά κυρίως να αποτιμηθεί σ' όλες τις διαστάσεις και τις συνέπειές του.

Είναι γνωστό πως ο ποιητής προβληματιζόταν βαθιά πάνω στις νεοελληνικές πολιτισμικές αξίες. Η κατάκτηση της ιδέας του Ελληνισμού και η πραγμάτωσή της μέσα σε μια νέα ελληνική ποίηση αποτέλεσε από νωρίς τον κύριο στόχο της δημιουργικής του προσπάθειας. Η προσπάθεια αυτή θα κορυφωθεί και θα δώσει τους ωριμότερους καρπούς της στην τρίτη ποιητική του περίοδο (1833 κ.ε.), που συμπίπτει με μια ανανεωμένη και βαθύτερη σπουδή των λαϊκών πολιτισμικών αξιών. Είναι χαρακτηριστική η επιμονή με την οποία επανέρχεται, σε ιταλικούς “στοχασμούς” και αυτοσχόλια αυτής της εποχής, το αίτημα της εθνικότητας (“nationalità”), ως ουσιώδους επιδίωξης της σολωμικής ποιητικής (θέμα, ύφος, ήθος, σύστημα αξιών):

“Ο θεμελιώδης ρυθμός -γράφει- ας στυλωθεί εις το κέντρο της Εθνικότητος”· «μέσα εις αυτά τα σώματα ας εκφρασθεί, εις όλα τα μέρη του έργου, η εθνικότης όσο το δυνατό πλέον εκτεταμένη» (Απ.1,208,209 - μετάφρ. Πολυλά). Μιλώντας για το ύφος των ελληνικών του ποιημάτων σε σχέση με τα ιταλικά, σημειώνει: “Να μην αμελήσεις αυτή την πλευρά της εθνικότητος” (ΑΕ 406). “Φρόντιζε πάντα γι’ αυτή τη συντομία και να είναι παντού αναλλοίωτη: εδώ έγκειται η εθνικότητα του ύφους” (ΑΕ 422). Όπως μας πληροφορεί ο Κουαρτάνος, εκδότης των ιταλικών του ποιημάτων, ο Σολωμός είχε σαφή αίσθηση της διαφοράς που διέκρινε το ποιητικό ρήμα και το ρυθμό στις δύο γλώσσες, ελληνική και ιταλική, και τον ευχαριστούσε απαγγέλλοντας να την αναδείχνει. Και είναι διαπιστωμένο από πολλαπλές πηγές (Πολυλάς, Regaldi, Δε Βιάζης, Tommaseo κ.ά.), αλλά προπάντων από τα ίδια τα Αυτόγραφα (λ.χ. ΑΕ 132Α1-Γ5) και τις επιστολές του ποιητή, καθώς και από ορισμένα άλλα ευρήματα (τετράδιο με κυπριώτικα τραγούδια στα κατάλοιπα του Σολωμού), ότι ο ποιητής συγκέντρωνε, ήδη από τα 1824-25, δημοτικά τραγούδια, ενώ παρακινούσε μαθητές και φίλους να κάνουν το ίδιο, λ.χ. τον Γ. Τερτσέτη (1853) και τον Α.Μανούσο (1850). Σύμφωνα με τη μαρτυρία του Tommaseo, ο Σολωμός του έστειλε για την έκδοση των ελληνικών δημοτικών τραγουδιών (Canti Greci, 1842) υλικό από την προσωπική του συλλογή.

Τον Σολωμό απασχολούσε θεωρητικά η αισθητική αξία των δημοτικών τραγουδιών και το ζήτημα της δημιουργικής τους αξιοποίησης από τους προσωπικούς δημιουργούς. Ας θυμηθούμε τη γνωστή του επιστολή στον Τερτσέτη, όπου εκθέτει με σαφήνεια την άποψή του: ο προσωπικός ποιητής “πρέπει να ρίχνει τις ρίζες του πάνω σ’ αυτά τα αχνάρια (ενν. της παράδοσης) αλλά δεν είναι καλό να σταματά εκεί· πρέπει να υψώνεται κατακόρυφα. Το έθνος -σημειώνει- ζητά από μας το θησαυρό της δικής μας διάνοιας, της ατομικής, ντυμένον εθνικά”(1833).

Τον κανόνα αυτόν ο Σολωμός εφάρμοσε με τρόπο υποδειγματικό στο έργο του.

Η σχέση του Σολωμού με την παράδοση είναι πολύπλευρη και δεν περιορίζεται σε μία και μόνη φάση της δημιουργίας του. Ο ποιητής διαλέγεται με την ελληνική ποιητική, πνευματική και πολιτισμική παράδοση από την πρώτη ζακυνθινή περίοδο, από τότε που – με τη βοήθεια ή μη του Σπυρίδωνα Τρικούπη – στρέφεται προς τη νεοελληνική ποίηση, έως και την ύστερη φάση της ωριμότητάς του. Αυτό που ποικίλλει είναι το εύρος και το βάθος της επικοινωνίας.

Το δεκαπεντασύλλαβο, για παράδειγμα, με τη χαρακτηριστική ζευγαρωτή ομοιοκαταληξία του δημοτικού διστίχου και της ρίμας, τον συναντούμε στα πρώτα “απλοελληνικά γυμνάσματα” του Σολωμού, όπου συνδυάζεται με θέματα αρκαδικής έμπνευσης (*Ο θάνατος του βοσκού, Ο θάνατος της ορφανής, Ευρυκόμη*)· επίσης με θέματα ερωτικά, στο πνεύμα και στο ύφος της επτανησιακής καντάδας (*Ανθούλα, Εις κόρην που ανεθρέφετο μέσα εις μοναστήρι*¹). Και μπορούμε βάσιμα να υποθέσουμε ότι πολύ πριν αναγνωριστεί ως εθνικός ποιητής, ο Σολωμός είχε κιόλας ενσωματωθεί στην τοπική παράδοση· τραγούδια του όπως η *Ξανθούλα* και η *Αγνώριστη* βρίσκονταν στα χείλη όλων των νυχτερινών κανταδόρων της Ζακύνθου. Κοντολογής, οι πρώτες προσπάθειες του Σολωμού να γράψει ελληνική ποίηση ξεκινούν μέσα από έναν διάλογο προς την τοπική παράδοση· ο ποιητής καταφεύγει στις πιο πρόχειρες και εύληπτες πηγές που του προσφέρει το ζακυνθινό περιβάλλον της εποχής: αστική καντάδα, δημοτικό τραγούδι.

Υπάρχει και μια τρίτη πολύ σημαντική πηγή, απ’ όπου αρδεύεται η νεανική ποίηση του Σολωμού. Είναι η επτανη-

1. Ένα τρίτο ποίημα, “*Το όνειρο*”, σε τροχαϊκή τετράστιχη στροφή (συνδυασμός δσύλλαβων – με 7σύλλαβους, σε πλεχτή ομοιοκαταληξία), βρίσκεται κι αυτό μέσα στην παράδοση της καντάδας (βλ. τα χαρακτηριστικά στερεότυπα: “και της ομορφιάς θεά”, “και να θυμηθείς για μέ”).

σιακή σατιρική παράδοση. Τα ίδια χρόνια περίπου, ως το 1824, ο Σολωμός αρχίζει να γράφει τις ευτράπελες σάτιρες για “τον ντοτόρο το Ροϊδη” (την *Πρωτοχρονιά*, τη *Βίζιτα*, το *Ιατροσυμβούλιο*), ποιήματα πολύστιχα, σε ρυθμικά τροχαϊκά μέτρα, με άνετη ροή και αβίαστο χιούμορ, που αναμειγνύουν δεξιοτεχνικά την οικειότητα της ζακυνθινής ιδιωματικής γλώσσας με ιταλικές λέξεις και εκφράσεις, αναπαράγοντας περιπαιχτικά ιδιαιτερότητες του καθημερινού λόγου μιας δίγλωσσης κοινωνίας². Και σ’ αυτό ο Σολωμός έχει δάσκαλο την ντόπια σατιρική παράδοση, με χαρακτηριστικό παράδειγμα το *Χάση* του Δημ. Γουζέλη. Και είναι αυτή η παράδοση που εξηγεί ικανοποιητικά τη φανερή απόσταση που χωρίζει τη λυρική ποίηση της ίδιας περιόδου, με την εκφραστική δυσκαμψία που παρουσιάζει πολλές φορές (φτάνει να θυμηθούμε την ωδή *Εις το θάνατο του λόρδ Μπάυρον* και τις διαδοχικές προσπάθειες του Σολωμού να την διορθώσει), από τα σατιρικά αυτά ποιήματα, με την εκφραστική ευλυγισία, τη σπιρτάδα και τη χάρη που τα διακρίνει· χαρακτηριστικά που θα καλλιεργηθούν ακόμη περισσότερο στη μεταγενέστερη σατιρική παραγωγή του Σολωμού και θα κορυφωθούν στο Σατιρικό του ’33 (*Η Τρίχα*).

Στην επόμενη φάση, που αντιστοιχεί στη “μεγάλη δημιουργική περίοδο του Σολωμού”, όπως την αποκάλεσε ο Λ. Πολίτης (1823-33), ο ποιητής αναπτύσσει έναν πλουσιότερο και πιο ουσιαστικό διάλογο με την παράδοση, που έχει δύο σκέλη. Το ένα αντιπροσωπεύει μια θεμελιώδη επιλογή του Σολωμού, που είναι η θεωρητική υπεράσπιση της ζωντανής γλώσσας του λαού ως γραπτής γλώσσας του έθνους (*Διάλογος*, 1824). Η επιλογή αυτή σημαίνει, πρώτα απ’ όλα, εκτίμηση στο λαϊκό πολιτισμό, αλλά συνεπάγεται και δημοκρατική κατεύθυνση στην παιδεία. Το άλλο αφορά την επαναστατική ιδεολογία που ο Σολωμός θεμελιώνει πάνω στην έννοια της ελευθερίας.

2. Για περισσότερα γύρω από τα ελληνοϊταλικά του Σολωμού παραπέμπουμε στο *Ζήσιμο Λορεντζάτο* (1974: 22-31, 112-116).

Το δίδυμο *ελευθερία και γλώσσα* συνιστά κεντρικό σημείο ιδεολογικής αναφοράς για το πνευματικό κίνημα που θα ονομαστεί αργότερα Επτανησιακή σχολή. Οι εκτενέστερες και σπουδαιότερες συνθέσεις αυτής της περιόδου έχουν ως αντικείμενο αναφοράς γεγονότα, πρόσωπα και πλευρές της σύγχρονης ιστορικής πραγματικότητας και κατ'εξοχήν της Επανάστασης. Ο *Ύμνος εις την Ελευθερία*, οι ωδές εις το θάνατο του λόρδου Μπάυρον και του Μάρκου Μπότσαρη, η *Δόξα των Ψαρών*, ο *Λάμπρος*, εν μέρει ο *Διάλογος* και η *Γυναίκα της Ζάκυνθος*, αποτελούν τα τεκμήρια ότι ο Σολωμός θέτει πλέον σταθερά τη μούσα του στην υπηρεσία της εθνικής υπόθεσης, καθιερώνοντας μια παραλληλία υποχρεωτική ανάμεσα στον πνευματικό του αγώνα και στον απελευθερωτικό Αγώνα του Γένους. Μέσα σ' αυτά τα έργα, ο ποιητής υμνεί βέβαια τον αγώνα, δοξάζει τους ήρωές του, προτρέπει, αποτρέπει, στηλιτεύει, διδάσκει, μ' ένα λόγο, σημασιοδοτεί την ιστορική πράξη· αλλά πάντοτε μέσα από ένα συνεχή διάλογο με την ηρωική και την πολιτισμική γενικότερα παράδοση και τους αξιακούς της κώδικες³. Από το διάλογον αυτό προκύπτουν τα διακριτικά συστατικά μιας εθνικής ιδεολογίας, όπως, για παράδειγμα, η συμβολική μεταφορά της μαχόμενης ελευθερίας που πετιέται μέσα από τα ιερά κόκαλα των Ελλήνων, σύνθεση που συνενώνει μια ιστορική εμπειρία μακρών αγώνων και θυσιών με μια διακειμενική αναφορά στην προσολωμική επτανησιακή παραγωγή⁴.

Η ιδέα αυτή θα εξελιχθεί, στη συνέχεια, σε πλήρη ταύτιση της Ελευθερίας με την Ελλάδα, από την οποία προκύπτει ένας θεμελιώδης κώδικας της εθνικής ιδεολογίας: Ελλάδα και

3. Σημειώνουμε ενδεικτικά ρητές διακειμενικές αναφορές του τύπου: «φιλελεύθερα τραγούδια σαν τον Πίνδαρο εκφωνώ» (*Ύμνος*, στρ.86) και παραπέμπουμε για περισσότερα στη διατριβή του Ν. Τωμαδάκη «Ο Σολωμός και οι Αρχαίοι», Αθήναι 1943 (= *Νεοελληνικά Δοκίμια και Μελέται*, τ.2, 1983: 1-96).

4. Αντωνίου Μαρτελάου, «Ύμνος εις την περίφημον Γαλλίαν», *Ποίησις και Πεζογραφία της Επτανήσου*, Επιμ. Γ.Θ. Ζώρα, Βασιική Βιβλιοθήκη 14, Αθήναι 1958: 75-77.

Ελευθερία είναι μια ταυτότητα, άρα Ελλάδα και σκλαβιά είναι μια αντίφαση· δε νοείται η Ελλάδα χωρίς την κατάσταση της ελευθερίας· η ελευθερία είναι ο ελάχιστος αναγκαίος όρος για την ύπαρξη της Ελλάδας. Έτσι η ελευθερία αναδειχνεται σε πρώτιστη νεοελληνική αξία. Η αντίληψη αυτή θα αναπτυχθεί σε πλήρες σημασιακό σύστημα στην τρίτη περίοδο της σολωμικής δημιουργίας, με τους *Ελεύθερους Πολιορκημένους*. Εκεί αφενός θα διευρυνθεί η συμβολική ταυτότητα στη μορφή της θεάνθρωπης Μεγαλόψυχης Μάνας, για να περιλάβει: Ελευθερία - Πατρίδα - Φύση - Λαό - Ιστορία - Ιδέα· αφετέρου, θα ολοκληρωθεί η ισοτοπία *Ελευθερία = Ελλάδα*, σε ένα σύνθετο σύστημα αξιών, που θα συμπεριλάβει τις σχέσεις *λευτεριά - σκλαβιά*, *ζωή - θάνατος*. Στο σύστημα αυτό, η ζωή, μέσα από την απόλυτη ταύτιση με τη λευτεριά και τον απόλυτο διαχωρισμό από τη σκλαβιά, υπερβαίνει τον στενά βιολογικό προσδιορισμό της και ταυτίζεται με την ακεραιότητα και αξιοπρέπεια του *ανθρώπου*· αξία ανώτερη από την ατομική επιβίωση, που συνεπάγεται τη θυσία της ζωής από σεβασμό στην αξία της ζωής, αφού ζωή χωρίς ελευθερία είναι αδιανόητη.

Είναι το αξιακό σύστημα που ονομάσαμε *αντίληψη του προσώπου*, μια σημαντική πολιτισμική κατάκτηση η οποία ορίζει το πέρας του νέου ελληνισμού από τη μεταβυζαντινή στη νεοελληνική πολιτισμική φάση. Μια επιλογή στρατηγικής σημασίας, την οποία ο Σολωμός πραγματοποίησε σε πλήρη αντιστοιχία και συμφωνία με τη λαϊκή επαναστατική ιδεολογία⁵.

Η κορύφωση αυτής της πορείας προς τις πηγές της παράδοσης σημαδεύει δύο παράλληλες κατακτήσεις: τη βαθύτερη σπουδή και κατανόηση των χαρακτηριστικών αξιών του παραδοσιακού πνευματικού μας πολιτισμού και την πληρέστερη γνωριμία του Σολωμού με τη γερμανική, ρομαντική φιλοσοφία και ποίηση. Απ' αυτές τις δύο παραμέτρους προσδιορίζεται η

5. Βλ. αναλυτικότερα ε. πρκ., σ. 60-63.

πλήρης ωρίμανση της σκέψης και της ποιητικής του Σολωμού, η οποία εκφράζεται με την παγκοσμιοποίηση των ελληνικών πολιτισμικών αξιών και με την ελληνοποίηση των ευρωπαϊκών πνευματικών αξιών.

Η περίοδος της ωριμότητάς του, που αρχίζει στα 1833, με το συνθετικό ποίημα “Ο Κρητικός”, συνδέεται με τη μελέτη της Κρητικής λογοτεχνίας του 16ου και 17ου αι. και ιδιαίτερα με τον *Ερωτόκριτο* του Κορνάρου. Στη δεκαπεντασύλλαβη ρίμα του *Κρητικού*, ο Σολωμός ακολουθεί τη μελωδική στιχουργία του *Ερωτόκριτου*. Η επόμενη φάση ορίζεται από την προτίμηση της αυστηρής και λιτής αισθητικής του κλέφτικου τραγουδιού, που ο ποιητής υλοποιεί στη σύνθεση των *Ελεύθερων Πολιορκημένων* (Γ΄ Σχεδιάσμα).

Αλλά και η ιδιότυπη τεχνική που εφαρμόζει ο Σολωμός στη σύνθεση των μεγάλων έργων του παρουσιάζει ενδιαφέρουσες αναλογίες με τον τρόπο που παράγεται, λειτουργεί και μεταδίδεται η λαϊκή προφορική ποίηση. Ο Σολωμός στιχουργεί μόνο τα καθαρά λυρικά μέρη της σύνθεσης και αποκρυσταλλώνει μια σειρά λυρικές ενότητες με πλήρες νόημα και αισθητική αυτοτέλεια· και κοντά σ’ αυτές, συνθέτει ένα πλήθος αυθύπαρκτους στίχους, εκφραστικά στερεότυπα, λογότυπους και φόρμουλες, που, χάρη στην αυτοτέλειά τους, μπορούν να αποτελέσουν μονάδες συνθετικής επεξεργασίας, πρόσφορες σε ποικίλους συνδυασμούς, με συναφή, ισοδύναμα ή και διαφορετικά συμφραζόμενα. Η διαδικασία αυτή είναι αντίστοιχη με τον μηχανισμό παραγωγής των δημοτικών τραγουδιών, όπου ο κάθε τραγουδιστής συνδυάζει με τον δικό του τρόπο θέματα, στίχους και φόρμουλες που έχει κληρονομήσει από την προφορική ποιητική παράδοση. Ο Σολωμός επιδιώκοντας να δημιουργήσει ένα νέο ποιητικό είδος, που ν’ αποτελεί νόμιμη σύνθεση κλασικισμού και ρομαντισμού ή και υπέρβασή τους, υιοθετεί μια δημιουργική διαδικασία, που επιτυγχάνει ταυτόχρονα δύο στόχους· να διατηρεί μια επικοινωνίσιμη, κατα-

νοητή ποιητική φόρμα, που εξασφαλίζεται με την ισομετρία, πληρότητα, εντέλεια, αυτάρκεια των επιμέρους θεματικών μονάδων και ταυτόχρονα να πρωτοπορεί αναπτύσσοντας μια μοντέρνα τεχνική, που υλοποιεί μια ρέουσα, συνεχώς ανανεούμενη και ουδέποτε τελειούμενη κειμενική λειτουργία: αυτό που οι θεωρητικοί της λογοτεχνίας ονόμασαν, εκατόν πενήντα χρόνια αργότερα, *σημαίνουσα πρακτική*. Έτσι ο Σολωμός εθνικοποιεί την εκφραστική του αναζήτηση, προκρίνοντας μια λύση που αποτελεί σημείο τομής της ποιητικής πρωτοπορίας του επόμενου (20ού) αιώνα με την ντόπια λαϊκή παράδοση.

Όμως η σχέση του Σολωμού με την παράδοση δεν εξαντλείται εδώ. Αντίθετα, θα λέγαμε ότι το πεδίο όπου ο Σολωμός αναπτύσσει βαθύτερη σχέση μαζί της, που δίνει και το μέτρο της συμβολής του στο νεοελληνικό πολιτισμό, είναι αυτό των βιο-κοσμοθεωρητικών επιλογών, που ορίζονται από τις συναρτήσεις: *Φύση - Πολιτισμός, Άτομο - Κοινωνία, Ζωή - Θάνατος, Λευτεριά-Σκλαβιά, Ορθολογισμός - Μυστικισμός*.

Όπως έχουμε εξηγήσει αλλού, η συνάρτηση φύσης-ανθρώπου, δηλαδή φύσης-πολιτισμού, αντιπροσωπεύει ένα ασφαλές κριτήριο για το βασικό προσανατολισμό μιας κουλτούρας. Γιατί ο τρόπος που γίνεται αντιληπτή αυτή η συνάρτηση (σχέση διχοτομίας, αντίθεσης, ταυτότητας) προσδιορίζει τους μηχανισμούς σημασιοδότησης του έργου, στο κοσμοθεωρητικό επίπεδο. Μ' αυτό το κριτήριο διαπιστώνουμε ότι υπάρχει μια αντίληψη αρμονίας και ισοδυναμίας των δύο πόλων, που χαρακτηρίζει τη νεοελληνική ποίηση, λαϊκή και λόγια: *φύση = πολιτισμός*. Η ισοδυναμία αυτή διαμορφώνει τις συντεταγμένες μιας δεσπόμενης ποιητικής και πολιτισμικής παράδοσης, που αποκλίνει από τα κυρίαρχα διεθνή πρότυπα, όπου η σχέση *φύσης - πολιτισμού* εμφανίζεται, κατά κανόνα, ως σχέση αντιπαλότητας.

Ο ποιητής που πρώτος συνδέει συνειδητά τη λαϊκή με τη λόγια παράδοση στη βάση των κοινών πολιτισμικών γνωρι-

σμάτων είναι ο Σολωμός. Μέσα στο έργο της ωριμότητάς του η πολιτισμικά σημαίνουσα ισοδυναμία φύσης - πολιτισμού παίρνει διάφορες ταυτόσημες εκφράσεις, οι οποίες αποκρυσταλλώνονται σε μια σειρά θεματικές μονάδες, θεματικές συστοιχίες ή λυρικά επεισόδια. Τα θέματα αυτά εκφράζουν σε μια κλίμακα παραλλαγών μια σχέση αρμονίας ανάμεσα στον άνθρωπο και τη φύση. Θα πάρομε ως αφετηρία μια έννοια-κλειδί της σολωμικής ποίησης: “η παράδεισο της γης”, που εμφανίζεται στα 1833, αλλά προϋπάρχει μέσα στο έργο του ως κυρίαρχο βίωμα. Το βίωμα αυτό εκφράζεται με διάφορες ομόλογες φόρμες. Οι κυριότερες είναι οι εξής:

1. Το ακαταμάχητο κάλεσμα ευδαιμονίας που εκπέμπει η φύση μέσα στην πληρότητά της και καθιστά τη ζωή μέγιστο αγαθό. Ως καθαρά σολωμικό θέμα πρωτοεμφανίζεται στον *Λάμπρο* (αποσπ. 21: “*Η ημέρα της Λαμπρής*”) και επαναλαμβάνεται στους *Ελεύθερους Πολιορκημένους* (Σχεδιάσμα Β’, απόσπ. 2) και στον *Πόρφυρα* (απόσπ. 5).

Στις δύο πρώτες περιπτώσεις, όπου εκφράζεται η προσήλωση στο αγαθό της ζωής, σε συνάρτηση με την απόρριψη του θανάτου, αναγνωρίζουμε ένα γνωστό και χαρακτηριστικό σχήμα του δημοτικού τραγουδιού, ιδιαίτερα του μοιρολογιού και των τραγουδιών του Χάρου, που μετατρέπουν το πένθος του θανάτου σε ύμνο της ζωής και των αξιών της.

2. *Η φύση ενδοκοσμικός Παράδεισος*, θέμα ταυτόσημο με το προηγούμενο, που προβάλλει τη ζωή ως την κατεξοχήν περιοχή πληρότητας και μακαριότητας. Ιδέα χαρακτηριστική της ώριμης σολωμικής ποίησης, επανέρχεται πολύ συχνά στα ποιήματα και στα ιταλικά σχεδιάσματα της τελευταίας περιόδου. Και βρίσκει αντιστοιχία σε μια σειρά θέματα, φόρμουλες και λογότυπους του δημοτικού τραγουδιού που εκφράζουν την αυτάρκεια, την πληρότητα και την ευδαιμονία ως φυσική υπαρξιακή κατάσταση του ήρωα. Η φύση - παράδεισος γίνεται πηγή των ανθρώπινων αξιών.

3. Η βαθιά ανταπόκριση ανάμεσα στον άνθρωπο και στη φύση, που φτάνει ως την πλήρη «ερωτική» ένωση και που εκφράζει το «ομοούσιο» ανθρώπου - φύσης κάτω από τις κοινές κατηγορίες του κάλλους και του αγαθού. Τα πρώτα σπέρματα του θέματος τα συναντούμε κιόλας στα νεανικά ποιήματα του Σολωμού ως κοινούς ποιητικούς τόπους. Από την πρώτη κερκυραϊκή περίοδο (1829 - 1833) και κυρίως από τον *Κρητικό* και πέρα εξελίσσονται σε βασικά λειτουργικά σχήματα της σολωμικής ανθρωπολογίας και κοσμοθεωρίας.

4. Η ταυτότητα κάλλους - αγαθού ειδικότερα αντιπροσωπεύει ένα χαρακτηριστικά σολωμικό σχήμα, όπου διασταυρώνεται η γερμανική ρομαντική φιλοσοφία με το νεοελληνικό ανθρωπισμό. Υπάρχει ωστόσο μια λεπτή διαφορά. Στην ιδεαλιστική φιλοσοφία η σχέση αυτή τοποθετείται σ' ένα κοσμολογικό πλαίσιο *δυσιστικό* (το ωραίο είναι μερική μορφή του μεταφυσικού Απόλυτου), ενώ στο σολωμικό ιδανισμό ομορφιά και καλοσύνη, αισθητικές και ηθικές αξίες, κάλλος και αγαθό είναι κατηγορίες του αντικειμενικού κόσμου, τοποθετούνται δηλ. σ' ένα κοσμολογικό πλαίσιο *μονιστικό*. Η αντίληψη αυτή αποτελεί μια κατάχτηση της νεοελληνικής πνευματικής παράδοσης, που ο Σολωμός συλλαμβάνει και εκφράζει με ευκρίνεια και πληρότητα.

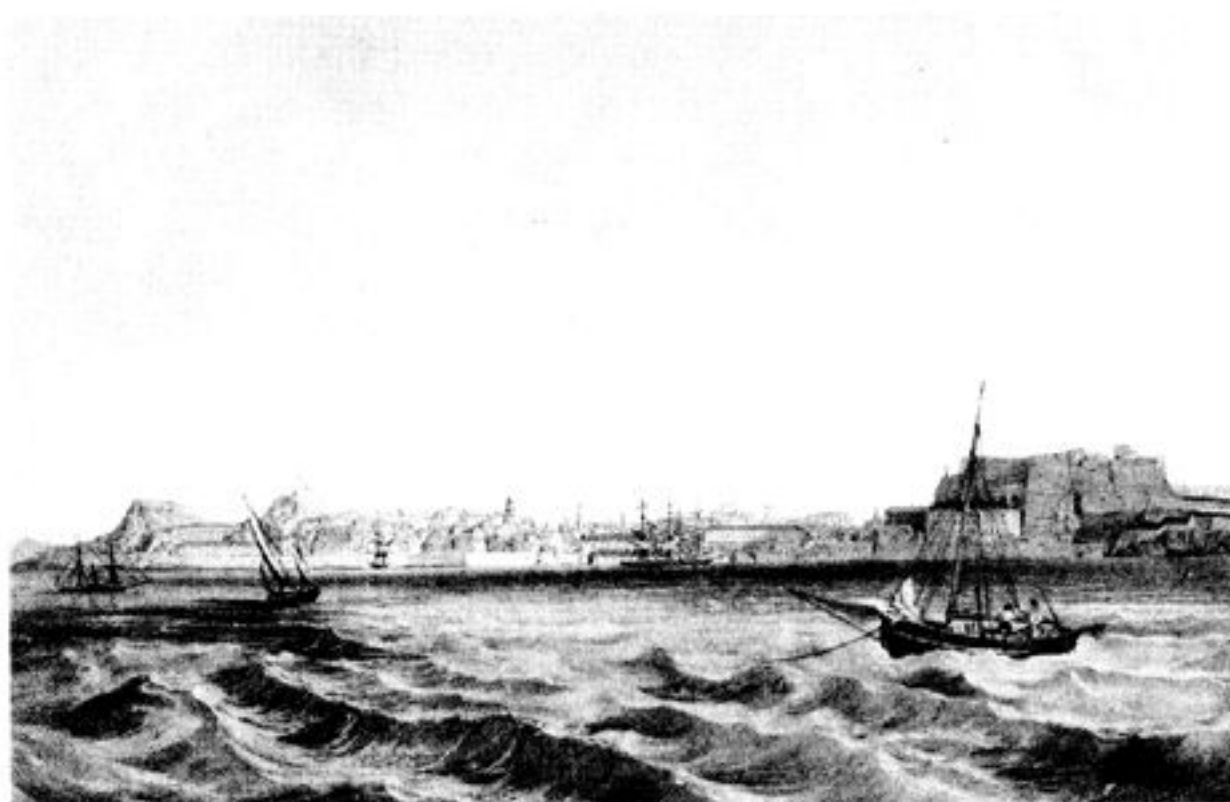
5. Το θέμα της *φεγγαροντυμένης κορασιάς*, που ορίζει τη φύση ως χώρο του μυστηρίου και του θαύματος. Την πρώτη καθαρά σολωμική του διατύπωση θα τη βρούμε στο απόσπ. 32 του *Λάμπρου*, ενώ την πλήρη ανάπτυξή του θα πάρει στον "*Κρητικό*" (απόσπ. 20-21) και στον "*Πειρασμό*" των "*Ελεύθερων Πολιορκημένων*" (Σχεδ. Γ', απόσπ. 6), όπου αποτελεί και το κεντρικό σύμβολο στο οποίο θα μετουσιωθεί ποιητικά η προβληματική του Σολωμού πάνω στη σχέση ανθρώπου - φύσης - θείου. Το θέμα βρίσκει επαφή με τη λαϊκή μυστικιστική παράδοση, όπως εκφράζεται από την εμπειρία του θαύματος και της *θείας Επιφάνειας* μέσα στη φύση. Η σολωμική Φεγγαρο-

ντυμένη αισθητοποιεί με τον πολυάχτιδο συμβολισμό της, τη θεία παρουσία μέσα στη φύση, πραγματώνει μ' άλλα λόγια την εγκοσμίωση των μεταφυσικών αξιών, την ενότητα υλικού και πνευματικού, υποκειμενικού και αντικειμενικού κόσμου. Το ποιητικό Σύμπαν εμφανίζεται ενιαίο κι αυτό συνιστά ένα ακόμη στοιχείο που συνδέει το Σολωμό με τη λαϊκή παράδοση.

Όπως δείχνουν τα παραπάνω θέματα, η σχέση πολιτισμού - φύσης στο Σολωμό διαγράφεται θετική, πολλαπλή και ουσιαστική. Αλλά ακριβώς εξαιτίας αυτού του χαρακτήρα της έρχεται, κάτω από ορισμένους όρους, σε αντίθεση με άλλες βασικές ανθρώπινες αξίες, που εκφράζονται μέσα από την ηθική θέληση του ήρωα. Η αντίθεση αυτή ανατρέπει την αρμονική σχέση ανθρώπου - Κόσμου και δημιουργεί κρίσιμες συγκρούσεις στο χώρο της συνείδησης, που βγάζουν στην επιφάνεια το καίριο πρόβλημα της ηθικής ελευθερίας του ανθρώπου. Σ' αυτές τις περιπτώσεις η σχέση του ανθρώπου με τη φύση, από θετική που είναι καθαυτή, μετασχηματίζεται σε αρνητική ή, ακριβέστερα, εμφανίζεται αντιφατική, σύμφωνα με το σχήμα: *θετική σχέση - αρνητική λειτουργία*.

Στο σχήμα αυτό, που γίνεται μια από τις κύριες πηγές του τραγικού, βασίζονται, τα τρία μεγάλα έργα της ώριμης σολωμικής δημιουργίας, *Κρητικός*, *Ελεύθεροι Πολιορκημένοι*, *Πόρφυρας*, που απ' αυτή την άποψη θα μπορούσαν να θεωρηθούν μια τριλογία, που προσεγγίζει από διάφορες πλευρές τα ίδια βασικά κοσμολογικά και ανθρωπολογικά προβλήματα.

Όπως θα δείξει η συστηματική ανάλυση των έργων, που ακολουθεί, ο Σολωμός, επιχειρώντας να εφαρμόσει τους νόμους της τραγικής τέχνης στο λυρικό του έργο, κατά το πρότυπο του Schiller, θα υποκαταστήσει το σιλλερικό "Υψηλό" με μια νεοελληνική *αντίληψη του τραγικού*, που βασίζεται στο "ρωμείο καημό", ένα βίωμα που πηγάζει από την προσήλωση του ανθρώπου στην εγκόσμια ζωή και τις αξίες της.



*Κέρκυρα. Γενική άποψη της πόλης από τη θάλασσα.
Théodore Du Moncel.
Λιθογραφία έγχρωμη 31X47 εκ. Μουσείο της Πόλεως των Αθηνών.*